

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 3

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Fıkıh Usûlünde Mutlak'ın Mukayyed'e Haml'i

The Attribution of Absolute (Mutlaq) into Conditional (Muqayyed) in Islamic Jurisprudence

YAZAR

Murat SARI

DİB, muratsari1981@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8712-6260

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 02.12.2023

Sayfa Aralığı: 704-731

ÖZET

Mutlak ve mukayyed İslâm Fıkıh Usûlü ile ilgili iki farklı kavramdır. Nassların anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Mutlak, herhangi bir kayıtla kayıtlanmamış bir lafız olup kendi cinsinde yaygın olan fert veya fertlere delâlet eder. Mukayyed ise vasıf, hal, gaye ve şart gibi kayıtlar ile kayıtlanan şeyin mâhiyetine delâlet eden lafızdır. Gerek Kur'ân ve gerekse Hadis nasslarında, mutlak olarak yer alan bir lafız takyîdine dair herhangi bir delil bulunmadıkça bütün İslâm hukukçularınca, mutlak olarak kabul edilir ve o nasstan o doğrultuda hüküm istinbât edilir. Eğer mutlak lafzın mutlaklığını takyîd edecek herhangi bir delil sabit olursa mutlak lafız, mukayyed lafza hamledilerek mukayyed lafzın hükmü ile amel edilir. Ancak İslâm hukukçuları, mutlakın hangi durumlarda mukayyed'e hamledilip hangi durumlarda hamledilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mukayyed lafzın da aynı şekilde aksi bir delil sabit olmadığı sürece mukayyed olarak kabul edileceğinde İslam hukukçuları görüş birliği içerisindeyler. Mutlak ve mukayyed kavramlarından doğan görüş farklılıkları İslâm fîrû' fikhında ihtilaflara yol açmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu "mutlak'ın mukayyed'e haml'i" ele alınmıştır. Konu işlenirken ayrıca meselenin anlaşılması için mutlak ve mukayyed kavramaları ve bu kavramların fıkıh usûlü içerisinde değerlendirilen bazı kavramlarla ilişkisine de yer verilmiştir. Çalışmamız giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. Girişte, kısaca konumuzun fıkıh usûlü ilmi içerisindeki yerine değinildi, birinci başlıkta konumuzun üzerinde cârî olduğu mutlak ve mukayyed kavramları ve bu kavramların tanımları yapıldı, ikinci başlıkta söz konusu kavramların hüküm açısından ne anlam ifade ettiği ele alındı, üçüncü başlıkta ise haml'in ne olduğu, mutlak'ın mukayyed'e haml'inin hangi durumlarda olabileceği, haml'in şartları ve bu konudaki usûl âlimlerinin görüşlerine örnekleriyle beraber yer verildi. Bu alandaki çalışmamızı yaparken İslâm fıkıh usûlü alanında yazılmış gerek klasik ve gerekse modern kaynaklara başvuruldu.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mutlak, Mukayyed, Haml, Takyîd.

ABSTRACT

Mutlaq and muqayyad are two different concepts related to Islamic Jurisprudence. It has an important place in understanding the Qur'an and the Sunnah (Nass). Mutlaq is a word that is not recorded by any conditions and refers to an individual or individuals that are common in their own kind. Muqayyad is a word that indicates the nature of the thing recorded with conditions such as qualification, state, purpose and condition. A word that is included absolutely in both the Quran and Hadith texts is accepted as absolute by all Islamic jurists unless there is any evidence of its restriction and the judgment is deduced accordingly from that text. If any evidence is established to limit the absoluteness of the absolute wording, the absolute wording is applied to the limited wording and the ruling of the limited wording is applied. However, Islamic jurists have put forward different opinions about in which cases the absolute should be invoked in comparison and in which cases it should not be invoked. Likewise, Islamic jurists are in agreement that the word muqayyad will be accepted as muqayyad unless there is evidence to the contrary. Differences of opinion arising from the concepts of absolute and muqayyad have led to disagreements in Islamic fiqh. In this study, we are going to describe the attribution of absolute into conditional. While the subject is being discussed, the concepts of mutlaq and muqayyad and the relationship of these concepts with some concepts evaluated within the usul of fiqh are also included in order to understand the subject. For this reason, our study consists of an introduction and three main parts. In the introduction, the place of our subject in the science of usul fiqh was briefly mentioned, and in the first part, the concepts of mutlaq and muqayyad, which our subject is current on, and the definitions of these concepts were made. In the second part, what the concepts in question mean in terms of judgment was discussed. And in the third section, what the attribution is, in which situations the attribution can occur in the muqayyad, the conditions of the attribution and the opinions of usul scholars on this subject are given along with examples. While carrying out our study in this field, both classical and modern sources written in the field of Islamic jurisprudence were consulted.

Keywords: Fiqh, Absolute, Muqayyad, Attribute, Restriction.

GİRİŞ

Öteden beri insanlar hukuk ve hukuk kuralları üzerinde çalışmalar yapmış ve bu alanda zihin yormuşlardır. Müslümanlar da Hz. Peygamberden bu yana dini emir ve yasakların tespiti konusunda büyük uğraşlar vermiş ve bunun neticesinde İslam hukuku veya hukuk metodolojisi diyebileceğimiz fıkıh usûlü ilmini tesis etmişlerdir. Bu metodoloji sayesinde Kur'an ve sünnet çerçevesinde dinin amacına uygun hukuk kurallarının tespitini sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda İslâm fıkıh usûlünde lafızların vaz' olduğu manaya delaleti ve lafızların nasslarda yer alma biçimi dikkat çekmiş ve hüküm istinbatında incelenmesi gereken bir husus olarak fıkıh usûl kaynaklarında ele alınmıştır. Çalışmamızın konusu olan "Fıkıh Usûlünde Mutlak'ın Mukayyed'e Hamli'i" de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bu çalışmamızın amacı bir fıkıh usûlü konusu olarak karşımıza çıkan söz konusu meselenin incelenmesi ve bunun neticesinde nasslarda yer alan lafızlardan hüküm istinbat ederken mutlak ve mukayyed kavramları, bu kavramların nasslarda yer alma biçimleri, mutlak ve mukayyed'in hükmü, diğer kavramlarla ilişkisi ve son olarak hamlin gerekli olduğu veya olmadığı durumları ve bunun fıkıh usûlü ilmi açısından önemine dikkat çekmektir.

Çalışmamızı yaparken istifade ettiğimiz temel kaynaklar arasında İslâm fıkıh usûlü alanında yazılmış olan klasik ve modern kaynaklar yer almaktadır. Klasik kaynaklar arasında Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Usûü's-Serahsî'si*, Râzî'nin (ö. 606/1209) *el-Mahsûl'ü*, Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm'ı*, Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *İrşâdü'l-Fühûl'ü* ve zikredilebilir. Modern kaynaklar arasında ise Zekiyyiddîn Şâban'ın *Usûlü'l-Fıkh'ı*, Abdülkerîm Zeydan'ın *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh'ı* ve Fahrettin Atar'ın *Fıkıh Usûlü* zikredilebilir. Bunların yanı sıra kaynakçada belirttiğimiz üzere birçok usûl kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca Diyanet İslâm Ansiklopedisinde alanla ilgili maddelerden de yararlanılmıştır. Özellikle bu makaleyi hazırlarken *Fıkıh Usûlünde Mutlak ve Mukayyed* adlı yayınlanmış tezimizden de istifade ettik.

Tez çalışmamızdan sonra bu alanda yazılan bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır: Doç. Dr. Bayram DEMİR'e ait "Naslarda Yer Alan Lafızlar Arası İlişki Açısından Fıkıh Usûlünde Mutlak-Mukayyed" Çalıştay sunumu, Nizamettin KARATAŞ'a ait "Modern Fıkıh Usûlü Kitaplarında Mutlakın Mukayyede Hamli

Meselesinde Gösterilen Bazı Örneklerin Yeterliliği Sorunu” ve Rifat USLU’ya ait “İslâm Fıkıh Usûlünde Mutlakın Mukayyed’e Hamli” konulu makale çalışmaları.

1. MUTLAK VE MUKAYYED’İN TANIMI

Kur’ân ve Sünnet hükümlerin anlaşılması için fıkıh usûlü terminolojisinde önemli bir yere sahip olan "mutlak" ve "mukayyed" kavramlarının, genel olarak "lafzın delâletinin vâsıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çifti" (Koca, s. 402). olarak tanımlandığını ifade etmiştik. Ancak konumuz olan “Mutlak’ın mukayyed’e haml’i” meselesinin daha iyi anlaşılması için bu iki lafzın sözlük ve terim manaları üzerinde durmakta fayda mülâhaza edilmektedir. Bu nedenle aşağıda bahsi geçen konular üzerinde durulacaktır.

1.1. Mutlak’ın Kelime ve Terim Anlamı

"Mutlak" (مطلق) kelimesi köken itibarıyla طلق (taleka) dan türemiştir. (Mustafa, vd. c. 2, s. 563.) Bunun yanı sıra "Mutlak" (مطلق) yukarıda kökünü verdiğimiz طلق fiilinin sülâsî mezîd fiili olan اطلق (etleka) fiilinin ismi mefûlüdür. "اطلاق" serbest bırakmak, salıvermek anlamında kullanılmaktadır. (İbrahîm Mustafa, vd. *Mu'cemü-l Vasît*, c. 2, s. 563.) Sözüün hiçbir kayıt ve şarta bağlanmadığı anlamında "اطلقت القول" denilmektedir. Serbest bırakılan esirler için de "اطلقاء" (tulekâ) ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla mutlak, "her türlü bağdan arındırılmış ve herhangi bir kayıtlarla kayıtlanmamış, çözülmüş, bırakılmış ve salıverilmiş anlamlara gelmektedir." (İbni Manzûr, c. 4, s. 2693-2697; Erdoğan, s. 404; Paçacı, s. 476.)

Fıkıh Usûlü literatüründe ise “mutlak” ile ilgili birbirine yakın da olsa farklı tanımlar yapıldığını görmekteyiz. Örneğin: المطلق عبارة عن النكرة في سياق الإثبات "Mutlak, olumlu ifade içinde yer alan "nekra"dan ibarettir." veya المطلق: اللفظ الدال على مدلول شائع في جنسه "Kendi cinsinde şuyû' bulmuş bir medlûle delâlet eden lafızdır." (Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 5.). Ayrıca المتناول لوحد لا بعينه باعتبار حقيقة شاملة لجنسه "Bir ferdi aynî itibarıyla değil de cinsine şamil hakîkati itibarıyla kapsayandır." (el-Makdisî, c. 2, s. 763;). Son bir tanımda ise المطلق هو اللفظ الذي يدل على فرد او افراد غير معينة ولم يقترن به ما يدل على تقييده بصفة من الصفات "Mutlak, gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olduğuna dair delil bulunmayan lafızdır." (Şa'bân, s. 316.). Şeklinde tanımlanmaktadır.

Mutlak kavramı ile ilgili İslâm hukukçularının yaptığı tanımları dikkate aldığımızda, genellikle üç farklı hususun vurgulandığını görmek mümkündür. Birincisi: "cinsinde şâyî olma" hususudur. Özellikle şüyû' ifadesine yer verilmiştir. Şüyû': *"Lafzın, cinsinin fertleri arasında yaygın olması ve medlûlünün mâhiyet ve hakikatinden belirli olmayan bir ferdi veya fertleri göstermesi demektir."* (Âmidî, c. 3, s. 5; Haydar Efendi, s. 140-141; Koca, s. 403). Dolayısıyla "cinsinde şâyî' olma" kaydı ile özel isimler, belirli ve bütün fertlerini içine alan lafızlar, tanım dışı bırakılmış, böylece mutlak'ın şüyû', şümûlsüzlük ve tahsîs edilmemiş olma özelliklerini taşıması gerektiğine dikkat çekilmiştir. (Râzî, c. 2, s. 314). İkincisi ise "mâhiyete delâlet etme" hususudur ki Fahreddîn Râzî (v. 1210 m.) bu hususu şöyle açıklar: *"Her şeyin bir hakikati (mâhiyeti) vardır, bu hakikatten farklı mâna taşıyan unsurlar ise ondan başka bir şeydir. Meselâ insana sadece insan olmasından dolayı insan denilmiştir. Her ne kadar insan mefhumu tek veya çok olmasından ayrı düşünülemezse de insanın tek veya çok olması ya da olmaması onun hakikatinden ayrı mefhumlardır. Dolayısıyla sadece mâhiyet belirtmek üzere bir şeyin hakikatine dalalet eden ve bu hakikatin ister olumlu isterse olumsuz kayıtlarından herhangi birine dalalet etmeyen lafza mutlak adı verilir."* (Râzî, c. 2, s. 313). Üçüncüsü ise mutlak'ın delalet ettiği fert sayısıdır. Bazı tariflerde fert sayısının bir, bazılarında ise birden fazla olacağı belirtilmiştir.¹ Bunu biraz daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, örneğin: كتاب - كتب kitap veya kitaplar, رجل - رجال "adam veya adamlar, عصفور - عصافير kuş veya kuşlar تلميذ - تلاميذ öğrenci veya öğrenciler dediğimizde, gerek cins itibariyle lafzın delâlet ettiği fertlere şâyî' olması anlayışına göre ve gerekse lafzın, mahiyet ve hakikate delâletini esas alan anlayışa göre, birer mutlak lafız olarak ifade etmiş oluruz. Çünkü sözü edilen bu lafızların delâlet ettiği anlama ilaveten herhangi bir sıfatla kayıtlandığını gösteren bir ifade söz konusu değildir. Mutlak konusunu bitirirken müstakil bir başlık altında değerlendirmedığımız bir konuya kısaca temas etmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Bahsedilmek istenen konu mutlak âmm ilişkisidir. Mutlak ve âmm lafızlar mana için lafzın belirlenmesi "Vad'ul-Lafzi li'l-Ma'nâ" başlığı altında ele alınmaktadır. Ancak mutlak müstakil bir başlık altında değil, hâs lafzın kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan mutlak ile âmm lafızların umûmilik noktasında birleştikleri söylenebilir. Bununla beraber genel olarak söylemek

¹ Dipnotta Tariflerdeki farklılığın bir sebebi nekranın mutlak kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ile ilgilidir bk. Bayram Demir, Usûlü Fıkıhta Amm Lafzın Tarif, Delalet Ve Tahsili (İstanbul, 2022), 34-35.

gerekirse ikisinin umûmiliği arasında söyle bir fark bulunmaktadır: Âmm'in umûmiliği şumûli veya istiğrâkî; hâss'in umûmiliği şuyûî veya diğere ifadeyle bedelidir.²

1.2. Mukayyed'in Kelime ve Terim Anlamı

"Mukayyed" (مقيد) kavramı يقيد - قيد (kayyede, yükayyidü) sülâsî mezîd fiilinin ismi mefûlüdür. Herhangi bir şey ile kayıtlanan anlamında kullanılmaktadır. Araplar, قيد العلم "İlmi yazı ile kayıt altına aldı" derler. Bunun yanı sıra Arap dilinde "bağlı deve" anlamında "ناقاة مقيدة", devenin bağlandığı yer, otladığı yer anlamında "مقيد الجمال" kullanımları da mevcuttur. (İbni Manzûr, c. 5, s. 3793). Netice itibarıyla mukayyed: "Herhangi bir kayıtla kayıtlanmış, bağlanmış, yazıyla tespit edilmiş, tescil edilmiş" gibi anlamlara gelmektedir. (Erdoğan, s. 397; Paçacı, s. 469). Bir fıkıh usûlü terimi olarak mukayyed: "Mukayyed, Zeyd ve Amr gibi ما كان من الألفاظ الدالة على مدلول معين كزيد و عمرو bilinen bir mânaya delâlet eden lafızdır." veya "ما كان من الألفاظ الدالة على وصف مدلوله المطلق" veya "Mutlak olan medlûlüne ek bir sıfatla delâlet eden lafızdır." Âmidî, (631/1233) bu tanımı şöyle bir örnekle açıklar: "Mısır dinarı ve Mekke dirhemi gibi mutlak medlûlün vasfına zâit bir sıfat ile delâlet eden lafızlardır." Burada Mısır dinarı ve Mekke dirhemi, her ne kadar kendi cinsleri itibarıyla mutlak olsalar da fakat mutlak dinar ve dirheme nispeten mukayyedirler. Yani bu lafızlar bir yönüyle mutlak bir yönüyle mukayyettirler." (Amîdî, c. 3, s. 6). Zekiyyüddîn Şa'bân ise Mukayyed kavramını şöyle tanımlar: المقيد هو اللفظ الذي يدل على فرد أو أفراد غير معينة واقترن به ما يدل على تقيده بصفة من الصفات "Mukayyed, gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olduğuna dair delil bulunan lafızdır. Meselâ imanlı adam veya doğru sözlü adamlar, kıymetli kitap veya kıymetli kitaplar, terbiyeli öğrenci veya çalışkan öğrenciler dediğimiz zaman, birer mutlak lafız olan adam, adamlar, kitap, kitaplar, öğrenci ve öğrenciler şeklindeki mutlak lafızlar mukayyed lafız haline gelmiş olurlar. Çünkü bu durumda gayr-ı muayyen fert ve fertleri göstermekle birlikte, artık bunların herhangi bir sıfatla takyîd edildiğine dair başka lafızlar bulunmaktadır." (Şa'bân, s. 316).

2. MUTLAK VE MUKAYYED'İN HÜKMÜ

Kur'ân ve Sünnet nasları incelendiğinde kimi zaman mutlak, kimi zaman mukayyed lafızlarla karşılaşmak mümkündür. Bu durumda söz konusu naslardan hüküm istinbât ederken hükme kaynak olan lafzın mutlak bir lafız olarak mı yoksa mukayyed olarak mı

² Asıl konumuz âmm lafız olmadığı için kapsamlı gördüğümüz bir tarifile yetindik. Diğer tarifler için bkz. Bayram Demir, *Usûlü Fıkıhta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsîsi*, Y.L. Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 1-8.

ele alınacağı ya da söz konusu lafzın hangi durumlarda mutlak veya hangi durumlarda mukayyed olarak değerlendirileceği ve nasslarda yer alan takyîdin hüküm ifade edip etmeyeceği gibi hususlar açıklığa kavuşturulması gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle mutlak'ın hükmü konusunu ele almaya çalışacağız.

2.1. Mutlak'ın Hükümü

Bir nass'ta mutlak olarak yer alan bir lafız, başka bir nass'ta mukayyed olarak yer almamışsa diğer bir ifadeyle herhangi bir takyide uğramamışsa, mutlak haline göre amel edilir ve takyîdine dair bir delil bulunmadıkça herhangi bir kayıt ile takyîd edilmesi doğru değildir. (ez-Zerkeşî, c. 3, s.417; Şevkânî, c. 2, s. 711; Zeydân, s. 225; Hallâf, s. 152). Fahrettin Atar, mutlak'ın hükmünü; "*Mutlak, ıtlak üzere câridir, mânasına delâleti kat'îdir.*" şeklinde ifade etmiştir. (Atar, s. 175). Dolayısıyla nass'ta mutlak olarak yer alan bir lafzın takyîd'ini gerektirecek zaruri bir durum olmadığı müddetçe, asıl olan mutlak lafzın ıtlak'ı üzerine câri olmasıdır. Yani nass'ta mutlak olarak yer alan lafız herhangi bir kayıt ve şarta tabi tutulmadan olduğu gibi anlaşılır ve ona göre tatbik edilir. (Zuhaylî, c. 1, s. 208). Zerkeşî de (v. 1392) "*Kur'ân nasslarını tefsir etme alanında, takyîdine dair herhangi bir delil bulunmadığı sürece hiçbir müfessirin Kur'ân nasslarını daraltmaya hakkı yoktur.*" (el-A'k, s. 411; Zerkeşî, c. 2, s. 15). şeklinde beyanda bulunmuştur.

Mutlak'ın ıtlak üzere bırakılacağını ifade eden *Mecelle* maddeleri mevcuttur. Şöyle ki: "*Mutlak, ıtlak üzere cari olur. Eğer nassan yahut delâleten takyîd delili bulunmaz ise.*" (Mecelle, md. 64).³

Mutlak'ın hükmüyle ilgili bu genel değerlendirmeden sonra naslarda bulunuşuna göre aşağıda görüleceği üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

2.1.1. Nass'ta Mutlak Olarak Yer Alan ve Takyîdine Dair Delil Bulunmayan Lafızlar

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bir nass'ta mutlak olarak yer alan ve takyîdine dair herhangi bir delil bulunmayan lafızlar, mutlak olarak değerlendirilir.

Bununla ilgili şu örnek zikredebilir.

"شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

³ (Ayrıca ilgili Mecelle maddeleri için bkz. md. 1414; 1474; 1483; 1494; 1498.

"Ramazan ayı, ki onda Kur'ân, insanlara yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırıcı belgeler olarak indirildi. Sizden bu ayı idrak eden, onda oruç tutsun; hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size kolaylık ister, zorluk istemez. Bu kolaylıkları, sayıyı tamamlamanız ve size yol gösterdiğine karşılık Allah'ı büyük tanumanız için meşru kılmıştır; ola ki şükredersiniz." (Bakara, 2/185).

Ayette "أَيَّامٍ" (günler) kelimesi mutlak olarak yer almakta ve başka bir nass'ta da mukayyed olarak zikredilmemektedir. O halde "أَيَّامٍ" (günler) lafzı, içinde yer aldığı ayet bağlamında mutlak olarak ele alınıp ona göre amel edilmesi gerekmektedir. Bunun neticesinde, Ramazan ayında hastalık veya yolculuk sebebiyle oruç tutamamış olan kimsenin, tutamadığı günlere karşılık kaza etmesi gereken günleri peş peşe tutma mecburiyetinin bulunmadığı, kişi isterse ayrı ayrı isterse peş peşe tutabileceği şeklinde bir hüküm çıkmaktadır. (Şa'bân, s. 317; Koçak-Dalgın-Şahin, s. 282).

2.1.2. Bir Nass'ta Mutlak olarak Yer Almakla Beraber Takyîdine Dair Delil Bulunan Lafızlar

Bir lafız herhangi bir nass'ta mutlak olarak yer almakla beraber, takyîdine dair herhangi bir delil bulunuyorsa o lafzın takyîdine yani mukayyed bir lafız olduğuna hükmedilir. (Şa'bân, s. 283). Bu konu aynı zamanda bizim asıl konumuz olan "mutlak'ın mukayyed'e haml'i" kapsamına girdiği için, biz burada sadece bir örnekle yetineceğiz. Daha sonra bu konu geniş bir şekilde ele alınacaktır. Örnek şöyle:

"وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ"

"Kadınlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa, ettikleri vasiyetten veya borçtan sonra kalanın dörtte biri sizindir." (Nisâ, 4/12).

Burada vârislerin mirastan alacakları paylar belirtilirken مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ "ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra," şeklinde mutlak olarak zikredilmiştir. Yani murisin terekenin ne kadarından vasiyette bulunabileceği ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla aşağıda vereceğimiz hadis vasiyetle ilgili olan bu mutlak ifadeyi üçte bir ile takyîd etmektedir.

Hadis şöyle:

عن عامر بن سعد بن أبي وقاص عن أبيه انه قال: "جانني رسول الله صلى الله عليه وسلم يعودني عام حجة الوداع من وجع اشتد بي فقلت يا رسول الله قد بلغ بي من الوجع ما ترى وأنا ذو مال ولا يرثني الا ابنة لي أفأتصدق

بثلاثي مالي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا فقلت فالشطر قال لا ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الثالث والثلاث كثير انك ان تذر ورثتك أغنياء خير من ان تذرهم عالة يتكففون الناس"

Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a) şöyle anlatmaktadır: "*Veda haccında şiddetli hastalık geçirdiğim sırada Hz. Peygamber (s.a.v) beni ziyaret etti. Ben ey Allah'ın Resulü! hastalık ve ağrılarım bu dereceye varmıştır. Ben varlıklı bir insanım. Bir tek kızımdan başka varisim yoktur. Bu yüzden malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi? diye sordum. Hz. Peygamber: "Hayır" cevabını verdi. Ben: Yarısını tasadduk edeyim mi? dedim. Hz. Peygamber yine: "Hayır," dedi ve "Üçte birini tasadduk et, üçte biri de çoktur. Ey Sa'd! Senin, varislerini zengin bırakman, onları muhtaç ve halka ellerini açar bir halde bırakmandan daha hayırlıdır."* (Müslim, Vâsiyyet, 5). dedi.

Burada malının üçte ikisini infak edeceğini söyleyen sahabeye Hz. Peygamber, (s.a.v) "Hayır" cevabını vermiş ve *الثالث والثلاث كثير* "Üçte birini tasadduk et, üçte biri de çoktur." Şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla bu "üçte bir" ifadesi, söz konusu ayette geçen vasiyetle ilgili mutlak lafzı takyîd etmektedir. Bu nedenle fakihler kişinin ancak malının üçte birini vasiyette bulunabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. (Zeydân, s. 226; Zuhaylî, c. 10, s. 7487).

2.2. Mukayyed'in Hükümü

Bir nass'ta mukayyed olarak yer alan bir lafız, başka bir nass'ta mutlak olarak yer almamışsa, mukayyed kabul edilir ve kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmadıkça bu kaydın kaldırılması caiz olmamaktadır. (Zeydân, s. 226; Zuhaylî, c. 1, s. 209; Şa'bân, s. 318).

Mukayyed'in hükümü de iki başlık olarak inceleyebilir. Biri, "*Nass'ta mukayyed olarak yer alan ve kaydının ilgasına dair delil bulunmayan mukayyed lafızlar*", diğeri ise "*Nass'ta mukayyed olarak yer alan ve kaydının ilgasına delil bulunan mukayyed lafızlar*"dir. Şimdi bu iki başlık ele alınacaktır.

2.2.1. Nass'ta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunmayan Lafızlar

Hükme kaynak olan lafız, bazen nasslarda mukayyed olarak zikredilir ve bu kaydın geçersiz olduğuna dair bilinen herhangi bir delil de bulunmamaktadır.

Örneğin:

"حَرَمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ وَعَمَّاتِكُمْ وَخَالَاتِكُمْ وَبَنَاتِ الْأَخِ وَبَنَاتِ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتِ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا

دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَاجُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَانِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا"

"Sizlere, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, -geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder." (Nîsâ, 4/23).

Zikri geçen ayetin دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَرَبَائِبِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ "Ve kendileriyle birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız" kısmındaki مِنْ نِسَائِكُمُ (eşlerinizden) ifadesi, "zifâfa girmiş olma" kaydıyla yer almaktadır. Dolayısıyla bu kayda göre amel edilecektir. Bu kaydın sonucu ise, kişinin nikahlandığı kadınla zifâfa girmemişse onun kızıyla evlenmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. (Zeydân, s. 226; Şa'bân, s. 318).

2.2.2. Nass'ta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunan Mukayyed Lafızlar

Lafız nass'ta Mukayyed olarak zikredilir ancak kaydının ilgasına dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Buna dair usûl kitaplarında şöyle bir örneğe yer verilmektedir:

"وَرَبَائِبِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ"

"Ve kendileriyle birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız (ile evlenmek size haram kılındı)" (Mücâdele, 58/3-4).

Burada "وَرَبَائِبِكُمُ" (üvey kızlarınız) ifadesi "فِي حُجُورِكُمْ" (odalarınızda bulunan) kaydı ile kayıtlanmaktadır. Bu kayıttan doğrudan anlaşılacak üvey kız ile evlenmenin haram olmasının sebebi üvey babasının evinde bulunuyor olmasıdır. Fakat söz konusu kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmaktadır ki o da aynı ayetin devamında فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ "Eğer üvey kızlarınızın analarıyla zifâfa girmemişseniz, üvey kızlarınızla evlenmeniz size bir vebal yoktur." şeklindeki kısımdır. Bu kayıt, anne ile zifâfın gerçekleşmemiş olması durumunda üvey kız ile evlenilebileceğini göstermektedir. Ayrıca üvey kızın, kişinin kendi evinde ve gözetiminde bulunmasının haramlık sebebi olmadığı gerçeği, helâllik ifade edilirken, sadece "zifâfa girilmemiş olmanın" helallik için kayıt olarak zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, helâllığın sübutunda sadece "zifâfa girilmemiş olmasının" şart koşulması, haramlıkta üvey kızın üvey baba gözetiminde

olması şartının bulunmadığını gösterir. Zira haramlık için iki durum şart koşulmuş olsaydı, helâllik de ancak bu iki durumun ortadan kalkmasıyla sabit olurdu. (Şa'bân, s. 318).

3. MUTLAK'IN MUKAYYED'E HAMLİ

Fıkıh usûlünde hüküm istinbat etmenin yollarından biri de mutlak'ın mukayyed'e hamledilmesi şeklindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir zaruret bulunmadıkça asıl olan, mutlak'ın itlâkı üzerine, mukayyed'in de takyîdi üzerine câri olmasıdır. Yani birinin diğerine hamledilmemesidir. Ancak bazen mutlak'ı mukayyed'e hamletme zarureti hâsıl olmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bundan sonraki bölümünde asıl konumuzu teşkil eden mutlak'ın mukayyed'e haml'i konusuna ve bu husustaki usûl âlimlerinin görüşlerine genişçe yer verilecektir.

Mutlakın mukayyed'e haml'i konusuna başlamadan önce "haml'in" ne olduğu ve daha sonra da itlak ile takyîdin hangi alanlarda olduğunu izah edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Haml'in Mahiyeti

"Haml" (حمل) sözcüğü Arapçada حَمَلَ - يَحْمِلُ fiilin mastarıdır. (el-Ferahidî, 3, s. 240; Zeynuddîn, c. 1, s. 81). Haml, görünürde var olan taşınırı ifade ettiği gibi; görünürde olmayan, anne karnındaki çocuk, buluttaki yağmur gibi görünmez taşınırı da ifade etmektedir. (Zeynuddîn, c. 1, s. 81). Haml'in konumuzu yakından ilgilendiren yönü ise *"hükümde bir şeyi diğer bir şeye katmak"* (Mustafa vd. c. 1, s. 198). anlamında kullanılıyor olmasıdır. Fıkıh usûlünde ise "haml", *"bir lafzın anlamını veya kullanımını başka bir lafza taşımak ve lafzı bu taşınan duruma göre anlamak ve yorumlamak"* (Koçak-Dalgın-Şahin, s. 286). demektir. Mutlak'ın mukayyed'e haml'i ise, *"mutlak ile mukayyed'in bir hükmü açıklama hususunda birleşmeleri durumudur."* (Koca, s. 404). Başka bir ifadeyle, *"Mukayyed'den çıkan anlamın veya hükmün esas alınmasıdır."* (Koca, s. 404).

Yaptığımız bu tanımdan sonra nassların haml'i konusunda usûlcülerin ele alıp tartıştığı hususları mezheplerin görüşlerine de yer vererek örneklerle maddeler halinde inceleyeceğiz.

3.1.1. Kur'an'ın Kur'an ile Takyîdi

Kur'an'nın Kur'an ile takyidini, bütün âlimler ittifakla caiz görmüşlerdir. (es-Sübki, c. 2, s. 84; Âmidî, c. 2, s. 387; el-Karâfî, c. 2, s. 278; es-Saîdî, s. 474.) Kur'an'ın Kur'an'ı takyîd etmesine şu ayetler örnek verilebilir:

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ..."

"Leş, kan, domuz eti, size haram kılındı..." (Mâide, 5/3).

"قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ..."

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz etinden başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum..." (En'am, 6/145.)

Birinci ayette "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ" "Leş, kan, domuz eti, size haram kılındı" şeklinde "الدَّم" (kan) lafzı mutlak olarak zikredilirken, ikinci ayette "دَمًا مَسْفُوحًا" (akıtılmış kan) şeklinde mukayyed olarak zikredilmiştir. Bu itibarla usûlcüler ikinci ayetle birinci ayeti takyîd ederek haram olan kanın akıtılmış kan olduğuna hükmetmiş ve Kur'an'ı Kur'an ile takyidini benimsemişlerdir. (Zeydân, s. 227).

3.1.2. Kur'an'ın Sünnet'le Takyîdi

Kur'an'ın Sünnet'le takyîdi konusunda; Sünnet'in mütevâtir ve meşhur olanı ile haber-i vâhid olanı konusunda görüş ayrılığı söz konusudur. Bütün âlimler, Kur'an'ın mütevâtir ve meşhur Sünnet'le takyîd edilebileceği yönünde görüş beyan ederken haber-i vâhit ile takyîdi konusunda görüş ayrılığına gitmişlerdir. (Karâfî, c. 2, s. 303; es-Saîdî, s. 477-485.) Hanefîler'e göre Kur'an'ın sübûtu kat'î, haber-i vâhid'in sübutu ise zannidir. Dolayısıyla sübûtu zanni olan haber-i vâhid'in, sübutu kat'î olan Kur'an ayetlerini takyîd etmesinin doğru olmayacağını söylemişlerdir. (Saîdî, s. 485; Halîl İsa, s. 54.)

Hanefîler'in bu görüşüne şu örnek zikredilebilir: Abdest ile ilgili ayette Yüce Allah şöyle buyuruyor: "فَاعْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ" "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." (Mâide, 5/6). Hanefî âlimleri ayetin niyet açısından mutlak olduğundan ve niyete dair bir açıklama içermemesinden hareketle onu niyetle takyîd etmemişlerdir. Abdestte niyetin hükmü ile ilgili hadislerin ise âhâd türünden hadisler olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu tür âhâd hadislerle Kur'an'ın hükmüne farz derecesinde bir hükmün eklenmesinin doğru olmayacağını, ancak niyetle ilgili hadislerle abdestte niyetin sünnet olabileceğini belirtmişlerdir. (Halîl İsa s. 54). Cumhur ise, haber-i vâhid ile Kur'an'ın takyîd edilebileceği görüşüne sahiptir. (Saîdî, s.492).

Hanefîlere göre Kur'an'ın Sünnet'le takyîdine dair şu ayet örnek zikredilebilir.

"فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيكُمُ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ"

"Yeminin kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle âzât etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yeminlerinizin kefâreti budur." (Mâide, 5/89).

Burada "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" şeklinde mutlak bir ifadeyle üç gün oruç tutulması emredilirken diğer yandan aynı ayetin İbni Mes'ud'un kıraatinde mukayyed bir ifadeyle "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" "peş peşe üç gün oruç tutulması" kaydı mevcuttur. Bu kaydı dikkate alan Hanefî ulemâsı mutlak'ı mukayyed'e hamlederek yemin kefâretinde orucun üç gün aralıksız tutulması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Çünkü Hanefî ulemâsına göre mütevâtir olmayan kıraatler sünnet kabilinden olup, kaynak değeri taşıdıkları için Kur'ân'ın mutlak'ını takyîd edebilir. Buna mukabil olarak diğer İslâm hukukçularına göre ise mütevâtir olmayan kıraatlerdeki ilave kelimeler delil olarak kabul edilmediği için söz konusu takyid kabul edilemez. (Haydar Efendi, s. 145; Koçak-Dalgın-Şahin, s. 289).

3.1.3. Sünnet'in Sünnet'le Takyîdi

Sünnet'in Sünnet'le takyîdi mevzuu, mütevâtir Sünnet'in mütevâtir Sünnet'le takyîdi ve mütevâtir Sünnet'in heber-i vâhitle takyîdi şeklinde iki açıdan tartışılmıştır. Mütevâtir Sünnet'in mütevâtir Sünnet'le takyîdi ittifakla caiz görülürken mütevâtir Sünnet'in haber-i vâhitle takyîdi hususu ise âlimler arasında farklı görüşlere yol açmıştır. (es-Sübki, c. 2, s. 84; Âmidî, c. 3, s. 6; es-Saîdî, s. 477).

Daha önce Kur'ân'ın Sünnet'le takyîdi konusunda belirttiğimiz gibi Hanefî ulemâsı haber-i vahîd'in sübutunun zanni olduğu için sübutu kat'î olan nassı takyîd edemeyeceği görüşünü belirtmişti, cumhur ise bunun aksini savunmuştu. (Saîdî, s. 492). Dolayısıyla burada da aynı durum söz konusudur.

Sünnet'in Sünnet'le takyidi konusunda şu örnek zikredilebilir:

Zekât konusuyla ilgili Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir rivayette "كِرْكٌ فِي أَرْبَعِينَ شَاةً شَاةً" "Kırk koyunda bir koyun zekât vardır." (Ebu Dâvût, Zekât, 5). şeklinde buyururken başka bir rivayette ise "فِي سَائِمَةِ الْغَنَمِ الزَّكَاةُ" "Otlayan koyunlarda zekât vardır." (Buhârî, Zekât, 39). şeklinde buyurmuştur. Birinci rivayette "شَاةً" (koyun) lafzı mutlak olarak zikredilmişken; ikinci rivayette "الْغَنَمِ" (koyun) lafzı "سَائِمَةً" (otlayan koyun) şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır. Dolayısıyla burada mutlak mukayyed'e hamledilir. Yani zekât farızası özel beslenen koyunlarda değil, sadece serbest merada otlayan koyunlarda söz konusudur. (Zakzuk, s. 1312).

3.1.4. Kur'ân ve Sünnet'in İcmâ' ile Takyîdi

Usûl âlimleri Kur'ân ve Sünnet'in icmâ' ile takyîd edilmesinin caiz olduğu görüşündedirler. (Âmidî, c. 2, s. 400; Karâfî, c. 2, s. 307).

Karâfî, buna örnek olarak şu ayeti zikreder: *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ* "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder." (Nisâ, 4/11). Burada, Yüce Allah bütün çocuklar için mirastan pay ayrılması gerektiğini emretmişken, Karâfî'ye göre bu ayetin hükmü icmâ' ile takyîd edilmiş ve katil, mirastan mahrum bırakılmıştır. (Karâfî, c. 2, s. 306).

3.1.5. Kur'ân ve Sünnet'in Kıyasla Takyîdi

Hanefî ulemâsı, Kur'ân ve Sünnet'in kıyasla takyîd edilmesini caiz görmemişlerdir, Şâfîî ve Mâlikîlerin de içinde bulunduğu cumhur ise bu konuda takyîdin caiz olduğunu savunmuşlardır. (es-Sübki, c. 2, s. 84; Âmidî, c. 2, s. 410; Saîdî, s.477).

Kur'an ve Sünnet'in, kıyas ile takyîd edileceği konusunda şu örnek zikredilir:

Nisa Suresinin 25. ayetinde Yüce Allah cariyelerle ilgili: *فَإِذَا أَحْصِنَّ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ* "Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir." şeklinde buyurur. Ancak kölelerin zina etmeleri durumunda nasıl bir ceza ile cezalandırılacaklarıyla ilgili bir nass varit olmamıştır. Bu nedenle; cumhur, köleleri cariyelere kıyas ederek hürlere verilen cezanın yarısı ile cezalandırılacağını ileri sürmüşler. (Karâfî, c. 2, s. 306).

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise, haml'in hangi durumlarsa söz konusu olabileceği ve haml'in şartları ele alınacaktır.

3.2. Nasslarda Mutlak ve Mukayyed'in Yer Alma Şekilleri

Mutlak ve mukayyed lafızlar nasslarda farklı şekillerde yer almaktadır. Bu farklılık aşağıdaki başlıklarda görüleceği üzere öncelikle hükmün sebebinde olması veya hükmün kendisinde olması şeklinde ele alınabilir.

3.2.1. İtlak ve Takyîdin Hükmün Sebebinde Olması

İtlak ve takyîd hükmün sebebinde olur ve hüküm her iki nass'ta da aynı ise bu durumda cumhura göre mutlak mukayyed'e hamledilir ve mukayyed haline göre amel edilir. (Edip Salih, c. 2, s. 202; Şa'bân, s. 319). Hanefî ulemasına göre ise bu durumda mutlak mukayyed'e hamledilmez ve her ikisiyle ayrı ayrı amel edilir. (Edip Salih, c. 2, s. 202; Şa'bân, s. 319). Bu hususa örnek olarak Hz. Peygamber'den varit olan fitır sadakasıyla ilgili hadis-i şerif zikredilebilir.

عن عبد الله بن ثعلبة قال : خطب رسول الله صلى الله عليه و سلم الناس قبل الفطر بيوم أو يومين فقال "أدوا صاعا من بر أو قمح بين اثنين أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير عن كل حر وعبد وصغير وكبير"

Abdullah İbni Salebe (r.a) buyurdu ki Allah Resülü (s.a.v.) Ramazan Bayramından bir veya iki gün önce insanlara hitap ederek şöyle buyurdu: "*Fıtır sadakası olarak, küçük-büyük, hür-köle (velayetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa' buğday veya her bir kişi için bir sa' hurma ya da arpa veriniz.*" (ed-Dârekûtî, c. 2, s. 150).

Buna benzer bir rivayet de şöyledir:

عن بن أبي صعير عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : " في صدقة الفطر أدوا صاعا من قمح أو بر على كل ذكر أو أنثى أو صغير أو كبير حر أو مملوك "

İbni Ebi Suayr babasından rivayet ettiğine göre Allah Rasülü, (s.a.v.) fıtır sadakasıyla ilgili şöyle buyurdu: "*Fıtır sadakası olarak, erkek, kadın, küçük, büyük, hür, köle (velayetiniz altındaki) her bir kişi için bir sa' buğday verin.*" (Dârekûtî, c. 2, s. 128).

Bu her iki hadiste de "عبد" (köle) lafzı mutlak olarak zikredilmiştir. Buna mükabil başka bir hadiste mukayyed olarak yer almaktadır ki o da şu rivayettir: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "أدوا عن كل حر وعبد من المسلمين" "*Müslüman olan (velayetiniz altında bulunan) her bir köle ve hür kişi namına (fıtır sadakası) veriniz.*" (Muvattâ', Zekât, 52).

Bu rivayetlere baktığımızda ilk iki rivayette "عبد" (köle) lafzı ile köle anlamına gelen "مملوك" lafzı mutlak olarak zikredilmiştir. Üçüncü rivayette ise "عبد من المسلمين" (Müslüman köle) şeklinde Müslüman kaydı ile yer almıştır. Bu nassların üçünde de hüküm aynıdır, yani sadaka-i fıtr'ın vacip olduğudur. Burada İtlak ve takyîd ise hükmün sebebindedir; bu da "mükellefin nafakası ile yükümlü olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu kişilerdir." Nasslardan birinde bu kişiler için "Müslüman olma" kaydı geçtiği halde diğerinde böyle bir kayıt söz konusu değildir.

Bu durumda mutlak'ın mukayyed'e hamledilmeyeceği ve her biriyle ayrı ayrı amel edileceği kuralını benimseyen Hanefî ulemâsına göre bir Müslüman, Müslüman olsun veya olmasın nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip bulunduğu kişilerin sadaka-i fıtr'ını ödemekle yükümlüdür. (Şa'bân, s. 319-320).

Cumhura göre ise bu durumda mutlak'ın mukayyed'e hamledilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kişi, ancak nafakası ile mükellef olduğu veya velâyet hakkına sahip bulunduğu Müslüman kişilerin sadaka-i fıtr'ını vermekle mükellef olur. (Şa'bân, s. 319-320; Koca, s. 404; Koçak-Dalgın-Şahin, s. 286-287).

3.2.2. İtlak ve Takyidin Hükümün Kendisinde Olması

İtlak ve takyîd hükümün kendisinde ise hüküm ve hükümün dayandırıldığı sebebin aynı ya da farklı olmasına göre şu durumlar söz konusu olur:

3.2.2.1. Her İki Nass'ta Hüküm ve Hükümün Dayandırıldığı Sebebin Bir Olması

Âlimler İki nassın hükmü ile sebebi bir ise mutlak'ın mukayyed'e hamledileceğine dair ittifak etmişlerdir. (Zerkeşî, c. 2, s. 417; Âmidî, c. 3, s. 6; Şevkânî, s. 711; Ebu Zehra, s. 171; Haydar Efendi, s. 148).

Mesela şu ayet-i kerimede *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنزِيرِ* "Size meyte, kan ve domuz eti haram kılındı." (Mâide, 5/3). buyrulmaktadır. Burada zikredilen "الدَّم" (kan) lafzı mutlak olarak zikredilmişken, Maide suresinin üçüncü ayetinde ise "أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا" şeklinde mukayyed olarak yer almıştır. Her iki ayette de hüküm birdir. O da "kanın haram olduğudur". Yine her iki ayette de hükümün sebebi de birdir. O da "kanın insan sağlığına zararlı olduğudur". Dolayısıyla burada mutlak mukayyed'e hamledilir. Yani haram olan, akan kandır. Bunun dışındaki karaciğer, dalak ve etin içinde kalan kanın ise necis olmayacağı hükmüne varılmaktadır. (Zeydân, s. 226; Ebu Zehra, s. 134; Hallâf, s. 152; Haydar Efendi, s. 145).

Hadisten de şu örnek zikredilebilir: *إِنَّ عَلَى أَهْلِ كُلِّ بَيْتٍ فِي كُلِّ عَامٍ أُضْحِيَّةً* "Şüphesiz her yıl, her ev halkı üzerine kurban gerekir." (Ebu Dâvûd, Dahâyâ, 1). Bu rivayette görüldüğü üzere "أضحية" (kurban) lafzı mutlak olarak zikredilmiştir. Buna karşılık başka bir rivayet ise şöyledir:

"لا يجوز من الضحايا أربع : العوراء البين عورها والعرجاء البين عرجها والمريضة البين مرضها والعجفاء التي لا تنقي"

"Şu dört hayvanı kurban etmek caiz değildir: Körlüğü açık olan hayvanı, hastalığı açık olan hayvanı, topallaması devam ettiği sürece topal hayvanı ve iliği kalmayacak kadar zayıf hayvanı." (Tirmizî, Edâhî, 5).

İlk rivayette kurban edilecek hayvan ile ilgili herhangi bir kayıt söz konusu değilken ikinci rivayette kurban edilecek hayvanın; kör, topal, hasta ve aşırı zayıf olmaması gibi kayıtlar söz konusudur. Dolayısıyla her iki nassta da hüküm aynı olup o da "kurban kesmek"tir. Hükümün sebebi de yine aynı olup o da "kurban ibadeti"dir. Bu durumda mutlak mukayyed'e hamledilerek bahsi geçen kusurları taşıyan hayvanlardan kurban olmaz. Bu sebeple, ilk hadiste yer alan "أضحية" (kurban) lafzının mutlak olarak yer almış

olması delil alınarak, kusurlu hayvanın kurban olacağı hükmüne ulaşılamaz. (Koçak-Dalgın-Şahin, s. 289).

3.2.2.2. Hükümler ve Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması

Bu durumda mutlak'ın mukayyed'e hamledilemeyeceği hususunda ittifak söz konusudur. (Şevkânî, s. 711; Âmidî, c. 3, s. 7; Râzî, c. 4, s. 141; Zerkeşî, c. 2, s. 416). Zira böyle bir durumda nasslar arasında bir bağın bulunmadığı açıktır. Bu nedenle her bir nass ile ayrı ayrı amel edilir. Meselâ hırsızlık yapana verilecek ceza ile ilgili ayette şu şekilde buyrulmaktadır:

"وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ"

"Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah güçlüdür, Hakim'dir." (Mâide, 5/38).

Hırsızlık cezası ile ilgili olan bu ayette "أَيْدِيَهُمَا" (ellerini) lafzı, mutlak olarak zikredilmiştir. Aynı lafız abdest ayetinde mukayyed olarak yer almıştır. Şöyle ki:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ..."

"Ey İnananlar! Namaza kalktığımızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi... yıkayın." (Mâide, 5/6).

Hırsızlık cezası ile ilgili ayet-i kerimede mutlak olarak gelen "أَيْدِيَهُمَا" lafzı, bu ayet-i kerimede "وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ" (dirseklere kadar elleri) şeklinde mukayyed olarak yer almıştır.

Her iki ayet-i kerimenin ifade ettikleri hükümler birbirinden farklıdır. Birinci ayette hüküm "kesme" ikinci ayette ise "yıkama" dır. Bu hükümlerin sebepleri de Birinci ayette "hırsızlık", ikinci ayette ise "namaza durma" olarak farklılık arz etmektedir. Neticede bu iki nass arasında bir bağ bulunmadığı için, fukahâ her biriyle ayrı ayrı amel edileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre abdestte eller dirseklerle birlikte yıkanacaktır. Hırsızın elinin kesilmesi ise "أَيْدِيَهُمَا" lafzı mutlak olduğu için bilekten, dirsekten veya omuzdan kesilme ihtimalleri söz konusu olabilmektedir. Ancak İslâm fukahâsı, bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hırsızın elinin bilekten kesileceği ile ilgili rivayetlere (Dârekutnî, c. 2, 374; Beyhakî, c. 8, s. 470). ve Hülefâ-i Râşidîn'in uygulamasına dayanarak, söz konusu ayeti de takyîd yoluna giderek hırsızın elinin bilekten kesileceği hükmüne varmışlardır. (Zeydân, s. 227; Koçak-Dalgın-Şahin, s. 290; Sabunî, c. 1, s. 440; Bardakoğlu, s. 58-61).

3.2.2.3. Hükümlerin Farklı, Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Bir Olması

Hükümlerin farklı, hükümlerin dayandırıldığı sebebin bir olması halinde mutlak'ın mukayyed'e hamledilemeyeceği konusunda görüş birliği vardır. (Âmidî, c. 3, s. 6; Ebu Zehra, s. 171). Yani mutlak ıtlakı üzerine, mukayyed de takyîdi üzerine bırakılır. Zira sebep aynı olsa da hükümlerin farklı olması, uygulamaların farklılığına delâlet eder. Ancak farklı bir delille takyîd edilebilir. Buna örnek olarak abdest ayetini verebiliriz.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ..."

"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, ... yıkayın. (Mâide, 5/6).

Bu ayette "فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ" "Yüzlerinizi ve dirseklerinizle birlikte kollarınızı yıkayın." buyrulmaktadır. Buna karşılık aynı ayette teyemmümle ilgili olarak "فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ" "su bulamadığınızda, temiz bir toprağa yönelin ve onunla yüzlerinizi ve kollarınızı meshedin." Şeklinde kollar mutlak olarak yer zikredilmiştir. Görüldüğü üzere her iki konuda da sebep aynıdır. O da "namaz öncesi yapılması şart koşulan temizlik"tir. Ancak öngörülen uygulama farklı olduğu için hükümler farklılaşmıştır. Zira biri "abdest" olup hükmü "yıkama", dır. Diğeri ise "teyemmüm" olup hükmü "toprağa meshetme"dir. Konu farklı olduğundan dolayı fakihler, burada takyîdin söz konusu olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre teyemmüm ayeti, başka bir delil bulunmadığı sürece mutlak olma özelliğini muhafaza edecektir. Fakat teyemmüm konusunda Hz. Peygamber'den uygulamaya dair açıklayıcı hadisler varit olmuştur. (Zeydân, s. 227; Koçak-Dalgın-Şahin, s. 290). Bu rivayetler takyîd edici türdendir. Şöyle ki:

عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في التيمم ضربتان ضربة للوجه وضربة لليدين إلى المرفقين
İbn Ömer'den, Peygamber (s.a.v.) in şöyle buyurduğu nakledilir: "Teyemmüm iki vuruştur. Birincisi yüz içindir, ikincisi de dirseklerle beraber kollar içindir." (Dârekutnî, c. 1, s. 132).

İkinci bir rivayet ise şu şekilde varit olmuştur.

عَنْ عَمَّارٍ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، أَنَّهُ قَالَ : "التَّيْمُمُ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ"

Ammar'dan (r.a.) rivayet edildiğine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Teyemmüm, yüze ve her iki avuca vuruştur." (Dârekutnî, c. 1, s. 182). Bu nedenle fakihler bu ve buna benzer rivayetleri dikkate alarak söz konusu ayetin mutlak ifadesini takyîd etmişlerdir. Birinci rivayeti benimseyen Hanefî ve Şâfiîler teyemmümde kolların dirseklerle beraber

mesh edileceğine hükmederken; Mâlikî ve Hanbelî'ler ise ikinci rivayeti esas alarak avuçların bileklere kadar mesh edileceğini ifade etmişlerdir. (İbn Rüş, s. 69-70).

3.2.2.4. Hükümlerin Aynı Fakat Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması

Her iki nassta hükümlerin bir, fakat sebeplerin farklı olması durumunda, mutlak'ın mukayyed'e hamledilip edilmeyeceği hususunda İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. (Âmidî, c. 3, s. 8; Ebu Zehra, s. 172; Edip Salih, c. 2, s. 616). Her iki nassta hükümler bir, fakat sebepler farklı ise Hanefilere göre mutlak mukayyed'e hamledilmez. Zira Hanefilere göre bu durumda nasslar arasındaki sebepler, başka bir deyişle konular farklı olduğu için tearuz yani çatışma söz konusu değildir. Nasslar arasında tearuz söz konusu değilse hamletmek de söz konusu olmamaktadır. Diğer İslâm hukukçuları ise bu durumda naslar, hükümde eşit olmaları sebebiyle ve tearuzu giderip nasslar arasında insicamı gerçekleştirmek için mutlak'ın mukayyed'e hamledilmesi gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir. (Şevkânî, c. 2, s. 712; Zeydân, s. 227).

Bu konuya şu ayet-i kerimeleri örnek verebiliriz. Zihâr ile ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır:

"وَالَّذِينَ يَظَاهِرُونَ مِن نِّسَابِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

"Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle âzât etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır." (Mücâdele, 58/3).

Hataen bir mümini öldürme fiilinin kefâreti ile ilgili ayette ise şöyle buyrulmaktadır:

"وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ..."

"Bir müminin diğer mümini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir. Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi âzât etmesi..." (Nîsâ, 4/92).

Birinci ayette zihâr kefâreti "فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ" "bir köleyi âzât etmek" şeklinde "رَقَبَةٍ" (köle) lafzı mutlak olarak yer alırken; ikinci ayette hataen bir mümini öldürme fiilinin kefâreti "فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ" "mümin bir köleyi âzât etmek" şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır.

Görüldüğü üzere her iki ayette de hüküm "köle âzât etmek" olarak aynı olmakla birlikte, sebepler farklıdır. Çünkü birinci ayette sebep zihâr yapmak, ikinci ayette ise hata ile bir mümini öldürmektir. Bu sebeple Hanefiler burada mutlak'ı mukayyed'e hamletmemiş,

lafızların her biriyle ilgili oldukları meselede ayrı ayrı amel etmek gerektiğini söylemişlerdir. Şu hâlde Hanefilere göre zihârda kefâret olarak mümin olmayan bir köle de âzât edilebilirken; hata ile bir mümini öldürmede ise mümin bir köle âzât etmek gerekmektedir.

Hanefiler dışındaki diğer âlimlere göre ise hükümler aynı olduğu için mutlak'ın mukayyed'e hamledilmesi gerekmektedir. Bu nedenle onlara göre her iki halde de mümin bir köle âzât etmek gerekmektedir. (Koçak-Dalgın-Şahin, s. 292).

Diğer bir örnek de şahitlik ile ilgili Bakara suresinin 282. ayeti ile Talak suresinin 2. ayetleridir.

İlk ayette, borçlanma hukuku ile ilgili "*eğer borçlu, sefih veya aciz ya da yazdıramayacak durumda ise*", velisinin borcu doğru olarak yazdırmasını ve *وَاسْتَشْهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ* "*erkeklerinizden iki şahit tutun*" şeklinde iki şahidin de tutulmasını emrederken. İkinci ayette eşler boşanma durumunda olduklarında *وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ* "*içinizden de iki adil şahit getirin.*" şeklinde şahitler lafzı adalet kaydıyla takyîd edilmiştir. Yani birinci ayette ifade mutlak iken, ikinci ayette mukayyed olarak zikredilmiştir.

Dolayısıyla bu konuda da Hanefiler, hükmün "iki şahit tutma" olarak bir olmakla beraber sebeplerin birinci ayette "borçlanma" ikinci ayette ise "boşanma" olarak farklı olmasından dolayı mutlak'ı mukayyed'e hamletmez ve borçlanma hukukunda şahitlerde adalet şartı aramazken; boşanma konusunda şahitler için adalet şartı gerektiğini söylerler. Hanefiler dışındaki cumhur ise sadece hükümler aynı olduğundan dolayı mutlak'ın mukayyed'e hamledilmesi gerektiğini ve boşanma konusunda şahitlerde adalet şartı arandığı gibi borçlanma konusunda da şahitler için adalet şartı aranması gerektiğini söylemişlerdir. (Hallâf, s. 153).

3.3. Mutlak'ın Mukayyed'e Haml'inin Şartları

Önceki başlıklarda ıtlak ve takyidin sebepte veya hükümde olması açısından mutlak'ın mukayyed'e hamledilip hamledilemeyeceğiyle ilgili mezheplerin görüşlerine temas edildi. Aşağıda bu bahsedilenlerin dışında mutlak'ın mukayyed'e hamledilebilmesi için birtakım şartlar ele alınacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki burada bahsedilen şartlar ve örneklerin ittifaklı olduğunu söylemem mümkün değildir. Zira burada zikredilecek örneklerin bir kısmının daha önce ihtilafı olduğu görülmüştü.

1. Mutlak ve mukayyed'te "zatlar" sabit olmalı; mukayyed, "sıfatlar" kısmından olmalıdır. Bu itibarla asıl hükümde bir fazlalık yahut sayı bulunursa mutlak, mukayyed'e hamledilmez. (Zerkeşî, c. 3, s.425; Şevkânî, c. 2, s. 715). Buna şu örnek verilebilir:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ"

"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı mesh edip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın." (Mâide, 5/6).

Bu ayette abdestin farzlarından bahsedilir ve abdest için eller, yüz, kollar, baş ve ayaklar olarak dört organ zikredilir.

Aynı ayetin devamı teyemmümle ilgili kısmı ise şöyledir:

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ

"Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin." (Mâide, 5/6).

Burada teyemmüm için eller ve yüz olmak üzere iki organ zikredilir. Dolayısıyla burada teyemmümün mutlak hükmünün, abdestin mukayyed hükmüne hamledilmeyeceği hususunda icmâ' söz konusudur. Zira eğer burada haml söz konusu olsaydı dört organın teyemmüm yapılması gerekirdi. Çünkü bu durumda haml'de zikredilmeyen hükmün (başın meshi ve ayakların yıkanması) ilavesi söz konusu olduğu gibi, takyîdin de zatlarda olması icap ederdi ki bu da başta zikrettiğimiz gibi mümkün olmamaktadır. (Zerkeşî, c. 3, s.425; Şevkânî, c. 2, s. 715).

Buna izah getirecek olursak şöyle ki: Abdestle ilgili ayette dört uzuvdan bahsedilmektedir. Bu uzuvların her birisi bir "zat"tır. Ayetin teyemmüm ile ilgili kısmında ise iki uzuv, yani iki "zat" söz konusudur. Dolayısıyla zatlar sabit kalmadığı için mutlak mukayyed'e hamledilmemiştir.

2. Mutlak'ın tek bir aslı (dayanağı) olmalıdır. Buna, kişinin ric'î talakla boşadığı hanımına dönerken ve vasiyette bulunurken yapılacak olan şahitlikte ilgili ayetlerde "adalet" in şart koşulması, alışveriş ve diğer meselelerde mutlak bırakılması örneği zikredilebilir. Şöyle ki:

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ

"Kadınların iddet süreleri biteceğinde, onları ya uygun bir şekilde alıkoyun ya da onlardan ayrılın; içinizden de iki adil şahit getirin." (Talâk, 65/2).

Vasiyet ile ilgili ayet ise şöyledir:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ أَرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ"

"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkor, "Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba (menfaatine) de olsa; Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, (aksini yaparsak) bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz" diye Allah üzerine yemin ettirirsiniz." (Mâide, 5/106).

Bu iki ayette de şahitler için "اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ" "iki adil kimseyi" veya "ذَوِي عَدْلٍ" "iki adil şahit" şeklinde "adalet" kaydına yer verilirken, müdayene (borçlanma) ayeti olarak bilinen ayette şahitler için "وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ" "erkeklerinizden iki şahit tutun." şeklinde "adalet" kaydına yer verilmemiştir. Bu itibarla söz konusu ayetlerde asıl (şahit getirmek) bir olduğu için mutlak mukayyed'e hamledilir ve gerek ric'at, gerek vasiyet ve gerekse alışveriş gibi muamelelerde şahitlik için "adalet" şartının gerekli olduğuna hükmedilmiştir. (Zerkeşî, c. 3, s. 426; Şevkânî, c. 2, s. 715; Mustafa Sait el-Hin, s. 655; Edip Salih, c. 2, s. 229).

3. Mutlak'ın mukayyed'e hamledilebilmesi için ıtlak ve takyîdin "emir" kapsamında olmalı ve "müsbet" olmalıdır.

Örneğin: Zihâr kefaretinde فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ "bir köle âzât ediniz" (Mücâdele, 58/3). şeklinde ifade emir ve müsbet iken; hataen adam öldürme kefaretinde فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً "mümin bir köleyi âzât ediniz" (Nîsâ, 4/92). şeklinde yine ifade emir ve müsbet olarak yer almıştır. Bu itibarla burada mutlak mukayyed'e hamledilir. Ancak mukayyed "nehiy" olur ve menfî (olumsuz) olursa o zaman mutlak'ın, mukayyed'e haml'i söz konusu olmaz. Mesela: لا تَعْتَقْ مَكَاتِبًا "mükateb bir köleyi azat etme" denilse sonra da لا تَعْتَقْ مَكَاتِبًا كَافِرًا "kafir bir mükateb köleyi azat etme" denilse, ne sadece mükateb köle ne de kafir olan mukateb köle azat edilmez. Yani mutlak mukayyed'e hamledilmez. Çünkü bu durum, nefiy ve

nehye şamil olan mutlak lafzın bozulmasını (ihlal) gerektirir ki bu da caiz görülmemektedir. (Zerkeşi, c. 3, s. 430-432; Şevkânî, c. 2, s. 716-717; Mustafa Sait el-Hin, s. 655; Edip Salih, c. 2, s. 229).

4. Takyîd, mubahlık yönünde olmamalıdır. İbnü'd-Dakik el-Îd (v. 1302 m.) bu hususla ilgili şöyle der: "*Mutlak mukayyede mübahlık yönünde hamledilmez. Çünkü aralarında herhangi bir çatışma söz konusu olmamaktadır.*" Zerkeşi ise bahsedilen bu ilkenin tartışmaya açık olduğunu belirtmektedir. (Zerkeşi, c. 3, s. 430-432; Şevkânî, c. 2, s. 716-717; Mustafa Sait el-Hin, s. 655; Edip Salih, c. 2, s. 229).

5. Mutlak ile mukayyed arasını bulmanın "haml"den başka bir yolu bulunmamalıdır. (Zerkeşi, c. 3, s. 430-432; Şevkânî, c. 2, s. 716-717; Mustafa Sait el-Hin, s. 655; Edip Salih, c. 2, s. 229).

Mesela: Zekât konusuyla ilgi şu iki hadisi hamletmekten başka bir yol mümkün görünmemektedir. Bir hadiste *في سائمة الغنم الزكاة* "*Otlayan koyunlarda zekat vardır.*" (Buhârî, Zekât, 39). şeklinde buyrulurken başka bir hadiste ise *في اربعين شاة شاة* "*Kırk koyunda bir koyun zekât vardır.*" (Ebu Dâvûd, Zekât, 5). şeklinde buyrulmuştur. Birinci hadiste "الغنم" (koyun) lafzı "سائمة" (otlayan koyun) şeklinde kayıtlı iken; ikinci hadiste "شاة" (koyun) lafzı mutlak olarak yer almıştır. Bu hadislerin aralarını cem etmenin haml'den başka bir yolu bulunmadığından, mutlak mukayyed'e hamledilerek zekâtın özel beslenen koyunlarda değil sadece serbest merada otlayan koyunlarda olduğu sonucuna varılmıştır. (Hamdî Zakzuk, s. 1312).

Ancak eğer haml'den başka bir yol varsa, bu durumda nasslar arasında haml söz konusu olmaz. Mesela: *مَنْ بَاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِيَهُ الْمُبْتَاعُ* "*Kim bir köle satarsa, kölenin malı satanıdır. Ancak satın alan benim olsun diye şart koşmuşsa o hariç.*" (Buhârî, Buyu', 90, 92; Müslim, buyu', 77; Muvatta' Buyu', 9). buyrulmuş. Farklı bir rivayette ise *ومن ابتاع عبدا فماله للذي باعه إلا أن يشترط المبتاع* "*Kim bir köle satın alırsa, kölenin malı satanıdır. Ancak satın alan benim olsun diye şart koşmuşsa o hariç.*" (Buhârî, Buyu', 15). Birinci hadiste "köle" lafzı "malı olan köle" şeklinde mukayyed olarak zikredilmişken, ikinci hadiste mutlak olarak zikredilmiştir. Burada haml'den başka bir yolla aralarını cem mümkün olduğu için haml söz konusu olmamaktadır. Bunu izah etmek gerekirse şöyle ki: Birinci hadisten bazı kölelerin malının olmayacağı anlaşılır. Dolayısıyla izafe temlik içidir. Mal ise efendisinin kendisi için sahiplendiği şeydir. Yoksa efendisinin sahibi olduğu kölenin bütünü mal değildir. İkinci hadisteki ifade ise bütün

kölelere şamildir. İzafe ise temlik değil tahsîs içindir. Bu da kendisine ait elbise ve benzer özel eşyalarına mahmuldür. (Zerkeşî, c. 3, s. 432).

6. Mukayyed ile beraber zikredilen bir fazlalık (ilave bir miktar) bulunmamalıdır. Bir fazlalık olursa kaydın bu fazlalığa ait olması mümkün olduğu için kesinlikle mutlak, mukayyed'e hamledilmez. (Zerkeşî, c. 3, s.432; Şevkânî, c. 2, s. 717; Sait el-Hin, s. 655). Zerkeşî, bu hususu şöyle bir örnek ile açıklamaktadır: *ان قتلت فاعتق رقبة "adam öldürdüğünde bir köle azat et"* ifadesi *ان قتلت مؤمنا فاعتق رقبة مؤمنة "bir mümin öldürdüğünde mümin bir köle azat et"* ifadesi ile takyîd edilmez. Çünkü birinci rivayette bulunmayan "mümin" kaydı ikinci rivayette fazladan yer almaktadır. Dolayısıyla ikinci rivayetteki "*mümin köle azat et*" kaydı da bu fazlalıktan kaynaklanıyor olabilmektedir. (Zerkeşî, c. 3, s. 432).

7. Kayıtlamaya engel bir delil bulunmamalıdır. Eğer böyle bir delil söz konusu ise takyîd söz konusu olmaz. (Zerkeşî, c. 3, s. 433; Zerkeşî, c. 3, s. 425; Şevkânî, c. 2, s. 717; Sait el-Hin, s. 655).

Mesela: Bakara suresinin 234. ayetinde *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا* "Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler." Burada zifâfa girilmiş veya girilmemiş şeklinde herhangi bir kayıt yokken, Ahzâb suresinin 49. ayetinde boşanma iddeti ile ilgili *إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ* "Mümin kadınları nikâhlayıp da, henüz zifâfa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağımız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur." şeklinde zifâfa girmeme kaydı ile yer almaktadır. Burada birinci ayet ikinci ayet ile takyîd edilmez. Çünkü buna engel bir durum vardır ki o da eşi vefat eden bir kadının ölen eşiyle bağının devam ediyor olmasıdır. Mesela onu yıkayabilir ve onun terekesinden pay alabilir. Bu durum takyîdi engelleyen geçerli bir sebep olarak görülmektedir. (Zerkeşî, c. 3, s. 433).

SONUÇ

İslâm Fıkıh usûlü içerisinde yer alan mutlak ve mukayyed kavramlarının doğru anlaşılması ve mutlak'ın mukayyed'e hamlinin ne anlama geldiği, hangi durumlarda yapılabildiği veya hangi durumlarda hamlin söz konusu edilemeyeceği hususu İslam Hukuku alanında naslardan doğru hüküm istinbat etmek için önemli bir yere sahiptir. Zira fûru'u fıkıhta görülen ihtilafların önemli bir kısmının lafzın mânaya delâletinin

keyfiyetinden veya kullanıldığı farklı bağlamlar ile olan münasebetinden kaynaklandığı söylenebilir. İslâm fıkıh usûlünde “mutlak’ın mukayyed’e haml’i “ile ilgili yaptığımız çalışmada şu sonuçları elde ettik.

Mutlak ve mukayyed lafızların mânaya delâleti, bu lafızların kullanıldıkları farklı bağlamlardaki durumu ve hüküm istinbat ederken haml’in söz konusu olup olmayacağı, usûl âlimleri tarafından tartışılmış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Mutlak ile ilgili yapılan tanımlardan yola çıkarak lafzın cinsinde şâyî’ olması veya mahiyete delâlet etmesi gibi farklı ekollerin var olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan mutlak lafız ile âmm lafız arasındaki farka işaret edilmiş ve âmm lafzın medlûlüne delâletinde şümul ve istiğrak; mutlak lafzın medlûlüne delâletinde ise şüyu’ olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra mukayyed lafzın ise mutlak lafzın mânaya delâletinde vâsıf, hal, şart ve zaman gibi kayıtlarla kayıtlanması olduğu şeklinde beyan edilmiştir.

Aksi bir delil bulunmadıkça mutlak’ın ıtlakı, mukayyed’in de takyîdi üzerine bırakılacağında fikir birliği bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak mutlak’ın takyîdine dair delilin bulunması ve hangi şartlarla mutlağın takyîd edileceği konusu ise İslâm hukukçuları arasında genel olarak farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca bu farklı yaklaşımların- ele aldığımız örneklerde de anlaşıldığı üzere - furu’ fıkhaya yansımaları da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Âmidî, A. (2003) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Riyad: Dâru's-Semî' li'n-Neşri ve't-Tevzî'.

Atar, F. (2010) *Fıkıh Usûlu*, İstanbul: İfav Yay.

Attâr, H. (ty.) *Hâşiyetü Attâr alâ Cemi'l-Cevamî'*, yy.

Bardakoğlu, A. (1992) "Hırsızlık" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı vakıf yay.

Buhârî, M. (ty.) *Sahih-i Buhârî*, yy. Darü's-Selâm Linneşri ve't-Tevzî'.

Büyük Haydar Efendi, (1966) *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat.

Dârekutnî, Ali (2004) *Sünen-i Dârekutnî*, Beyrut-Lübnan: Müessetü'r-Risâle.

Demir, B. (1993) *Usûl-ü Fıkıhta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

El-Ferahidî, H. (ty.) *Kitâbü'l-Ayn*, yy. Dâru Mektebeti'l-Hilal.

Ebû Dâvûd, S. (ty.) *Sünen*, yy. Darü's-Selâm Linneşri ve't-Tevzî'.

- Ebu Zehra, M. (ty.) *Usûlü'l-Fıkıh*, İstanbul: Tebliğ yay.
- Erdoğan, M. (2010) *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul: Ensâr yay.
- El-A'k H. (1986) *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Hallâf, A. (2010) *İlmî Usûli'l-Fıkıh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbni Kudâme A. (ty.) *Ravdatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbni Manzûr, C. (ty.) *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût, yy.
- İbni Rüşd, (2010) *Bidâyetü'l-Müctehît*, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnü's-Sübki, (ty.) *Cemü'l-Cevâmî, Hâşiyetü'l-Attâr*, yy.
- İbrahim M.- Ahmed H.- Hamid A.- Muhammed A. (ty.) *Mu'cemü'l Vasît*, yy. Mektebet'l-İslâmîyye.
- İsa, A. H. (2010) *Davâbîtu Hamli'l-Mutlaki ale'l-Mukayyedi İndel-Usûliyyîn ve Eseru Zâlike ale'l-Ahkâmi's-Şerî'yye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'n-Necah el-Vatanî, Nablûs-Filistîn: yy.
- İsfahânî, M. (ty.) *Beyânü'l-Muhtasar, Şerhu'l-Muhtasari İbni Hacîb*, yy.
- Karâfî, A. (1999) *el-Akdü'l-Menzum fi'l-Husûsi ve'l-Umûm*, yy. Dâru'l-Kütüb.
- Koçak, M.-Dalgın, N.-Şahin O. (2013) *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Ensâr yay.
- Koça, F. (2010) "Takvîd", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- _____ (2010) "Tahsîs" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yay.
- Malik b. Enes, (2011) *Muvattâ*, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâleti'n-Nâşirun.
- Muhammed, E.S. (ty.) *Tefsîrü'n-Nusûs fi'l-Fıkıh'l-İslâmî*, yy. el-Mektebü el-İslâmî.
- Es-Saîdî, M. (1428) *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, Suud: yy.
- Said el-Hin, M. (1972) *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usûliyyeti fi'htilâfi'l-Fukahâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Müslim, M. (ty.) *Sahihi Müslim*, yy. Darü's-Selam Linneşri Ve't-Tevzî'.
- Paçacı, İ. (2007) "Tahsîs" *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay.
- _____ (2007) "Mutlak", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay.
- Rağîb el-İsfahânî, H. (2015) *el-Müfredât*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife.
- Razî, M. (ty.) *Mefâtihi'l-Ğayb*, yy. Darü İhyâü't-Türâsü'l-Arabî.
- _____ (ty.) *el-Mahsûl*, yy. Messesetü'r-Risâle.
- Sabunî, M. A. (ty.) *Ravâi'u'l-Beyân Tefsîriü Ayâti'l-Ahkâmi mine'l-Kur'ân*, yy. Dâru'l-Fıkr.
- Serahsî, M. (ty.) *Usulü's-Serahsî*, yy.

- Şa'bân, Z. (2009) *Usûlü'l Fıkıh*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: T.D.V. Yay.
- Şevkânî, M. (2000) *İrşâdü'l-Fühûl*, Riyad: Dâru'l-Fadîle.
- Tirmizî, M. (ty.) *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut: Dâru İhyâ't- Tûrâsı'l-Arabî.
- Zakzuk, M. H. (2001) *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmmetü*, Kahire: yy.
- Zerkeşî, B. M. (1992) *Bahru'l-Mühît*, Kuveyt: Dâru's-Safve.
- Zuheyli, V. (2004) *Usûlü Fıkhi'l-İslâmî*, Dimeşk: Dâru'l-Fıkr.
- Zeydân, A. (1432 h.) *el-Vecîz fî Usûli'l Fıkıh*, Beyrut: Müessesetü-r-Risâleti Naşirun.
- Zeynuddîn M. (ty.) *Muhtârü's-Sihâh*, yy.